

Віталій Педоренко

Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”, аспірант
кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка

І. Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0994-0773>;

E-mail: vitalii.pedorenko@sgt.khpi.edu.ua

Наталія Серeda

кандидатка мистецтвознавства, доцентка, Національний технічний університет
“Харківський політехнічний інститут”, доцентка кафедри педагогіки і психології
управління соціальними системами ім. академіка І. Зязюна; Харків, Україна;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8472-0117>;

E-mail: nataliia.sereda@khpi.edu.ua

**ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ
МАЙБУТНЬОГО ПСИХОЛОГА: НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ВИКЛИКИ
СУЧАСНОСТІ**

Анотація: у статті проаналізовано наукові підходи до визначення сутності й структурних компонентів культури професійного спілкування в цілому та культури професійного спілкування майбутніх психологів із урахуванням сучасних викликів, зокрема, переходу спілкування в онлайн-простір. Наведено результати пілотажного дослідження рівня сформованості культури професійного спілкування майбутніх психологів у межах фахової підготовки у ЗВО. Зазначено необхідність розроблення системного підходу до формування культури професійного спілкування майбутніх психологів та подальших досліджень із використанням об’єктивних методів діагностики.

Ключові слова: культура; спілкування; культура професійного спілкування; майбутні психологи; професійна підготовка; спілкування в онлайн-середовищі; анкетування.

Vitalii Pedorenko

National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, graduate student of the
department of pedagogy and psychology of management of social systems of academician

I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: vitalii.pedorenko@sgt.khpi.edu.ua

Nataliia Sereda

Ph.D in art sciences, associate professor, National Technical University “Kharkiv Polytechnic
Institute”, associate professor of the department of pedagogy and psychology of management
of social systems of academician I. Zyazyun; Kharkiv, Ukraine;

E-mail: nataliia.sereda@khpi.edu.ua

© Віталій Педоренко, Наталія Серeda, 2025

**FORMATION OF A PROFESSIONAL COMMUNICATION CULTURE AMONG
FUTURE PSYCHOLOGISTS: SCIENTIFIC APPROACHES AND CHALLENGES OF
OUR TIME**

Abstract: the article explores scholarly approaches to defining the essence and structural components of professional communication culture in general, as well as its specific manifestation in the training of future psychologists, taking into account contemporary challenges, particularly the shift toward online communication environments. It presents the results of a pilot study on the level of professional communication culture formation among psychology students within the framework of their study in the university. The paper highlights the need to develop a systematic approach to fostering professional communication culture in future psychologists and emphasizes the importance of further research using objective diagnostic methods.

Key words: culture; communication; professional communication culture; future psychologists; professional training; communication in the online environment; questionnaire.

Vitalii Pedorenko, Nataliia Sereda

An extended abstract of the paper on the subject of:

**“Formation of a professional communication culture among future psychologists:
scientific approaches and challenges of our time”**

***Problem setting.** The modern world, with its numerous challenges and cataclysms, has a significant impact on the individual — an impact that is not always positive. Research on the mental health of Ukrainians, particularly since the onset of the full-scale invasion and ongoing military operations, indicates a growing number of respondents reporting their health as unsatisfactory. Psychologists and psychotherapists are the most trusted professionals when it comes to mental health concerns, making the role of the psychologist especially relevant today. Since communication is a core element of a psychologist’s professional activity — across areas such as psychodiagnostics, corrective and restorative work, developmental support, counseling, psychoeducation, and organizational tasks — the development of a professional communication culture among future psychologists is increasingly important. Both international and national regulatory documents (such as the APA Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct, the Code of Ethics of the Ukrainian Union of Psychotherapists, and the Law of Ukraine “On the Mental Health Care*

System in Ukraine”) emphasize the importance of regulating communicative interaction between mental health professionals and clients in order to ensure psychological well-being, support development, and safeguard human rights.

***Recent research and publications analysis.** The theoretical and methodological foundations for studying communication culture have been explored in the works of L. Rudenko, V. Malakhov, L. Orban-Lembryk, T. Chmut, and others. These researchers view the concept as a system of norms, values, knowledge, attitudes, and practical skills that guide human interaction, ensuring its effectiveness, humanistic orientation, and alignment with social expectations. The formation of professional communication culture has been addressed in the studies of O. Berestenko, V. Liventsova, V. Kochina, R. Kolmes, and other scholars. Researchers define professional communication culture as a systemic construct encompassing cognitive, emotional-value, speech, behavioral, and ethical components. In English-language academic discourse, professional communication culture is most often*

examined in the context of intercultural communication. Despite a considerable body of research on professional communication culture across various fields, its development among psychology students remains insufficiently explored.

Paper objective. *The purpose of the article is to conduct a comprehensive analysis of scientific approaches to understanding the essence of the concepts of “communication culture”, “professional communication culture”, and “professional communication culture of a psychologist”; to determine the level of theoretical and practical development of the issue of forming a professional communication culture among psychology students in the course of their professional training; and to identify the perceptions and evaluations of this phenomenon by future specialists based on the results of a pilot empirical study.*

Paper main body. *The nature of a psychologist’s work involves constant interaction with clients or groups, making communication skills, communicative and speech competence, and a culture of professional communication some of the most essential components of a psychologist’s professionalism.*

Synthesizing various scientific approaches to the concept of “communication culture”, it can be defined as a system of norms, principles, knowledge, and skills that govern interpersonal interaction and are shaped within a specific socio-cultural context. Communication culture is grounded in humanistic values and integrates ethical, psychological, and linguistic components, fostering understanding, mutual respect, and effective dialogue.

Analysis of the concept of “professional communication culture” suggests that scholars view it as a structured system encompassing both personal and behavioral dimensions. Across different theoretical perspectives, researchers highlight the importance of emotional and value-based, communicative, speech-related,

ethical, reflective, and interactive factors in the process of professional communication.

Studies on the culture of professional communication among psychologists indicate that this concept encompasses several key elements: knowledge of professional communication, the ability to construct professional discourse, communicative and speech competencies, skills in communication and interaction, and the therapeutic impact of the communicative process between psychologist and client.

The issue of changing conditions in communication between psychologists, their clients, and the professional community — driven by the rapid advancement of digital technologies and the resulting shifts in the culture of professional communication — is addressed as a separate area of inquiry.

As part of the pilot study, a survey was conducted among students majoring in Psychology at the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”. The findings indicate a generally positive self-perception among these students regarding their own professional communication culture. Most respondents expressed confidence in the development of specific components, particularly ethical communication, reflective and perceptive culture, and the ability to maintain effective interaction in an online format. At the same time, their responses reveal awareness of certain challenges, especially in mastering non-verbal communication, linguistic accuracy, and adapting communicative behavior to professional contexts. While students show interest in developing this aspect of their professional training, many point to the fragmented and unsystematic nature of such instruction within the current educational program, highlighting the need to revise approaches to cultivating a culture of professional communication among future psychologists.

Conclusions of the research. *The analysis of scientific sources has shown that the professional communication culture among future psychologists is a complex construct that encompasses a system of*

knowledge about communicative and ethical norms and rules, proficiency in verbal and non-verbal interaction, well-developed reflection, emotional sensitivity, and the ability to establish professionally meaningful relationships in both face-to-face and online communication. However, at the theoretical level, approaches to defining the content and structure of this phenomenon remain fragmented and insufficiently articulated, particularly regarding its specificity within the context of psychological practice.

The empirical findings revealed a high level of self-assessed professional communication culture among future psychologists. At the same time, most respondents reported acquiring relevant knowledge not through formal academic training in higher education institutions, but

via informal and non-formal educational experiences. This points to the lack of a coherent, methodologically grounded system for cultivating a culture of professional communication within formal education. Consequently, there is reason to believe that students' self-assessments may be inflated. This underscores the need for further research focused on: developing standardized tools to assess the level of professional communication culture among future psychologists (e.g., tests, questionnaires, case studies, situational modeling); designing a systematic model for preparing future psychologists for professional interaction through the development of professional communication culture; and integrating this model into higher education curricula.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний світ із його викликами та катаклізмами справляє величезний вплив на особистість, і цей вплив не завжди носить позитивний характер. Протягом трьох останніх років (2022–2024) в Україні в рамках Всеукраїнської програми ментального здоров'я, яка була започаткована першою леді пані Оленою Зеленською за підтримки проекту USAID “Розбудова стійкої системи громадського здоров'я”, компанією Gradus Research проводилося дослідження щодо психічного здоров'я та ставлення громадян України до психологічної допомоги. Результати дослідження свідчать, що відсоток респондентів, які визначають свій стан здоров'я як незадовільний, зростає (з 9 % у 2022 році до 13 % у 2024 році); 77 % опитаних українців переживали стрес або сильну знервованість. Разом з тим, у питаннях власного ментального здоров'я респонденти найбільше довіряють психологові та психотерапевтові (24 %) [21]. Все це стверджує нас у думці, що найближчими десятиліттями професія психолога буде найзатребуванішою [8].

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання якісної підготовки майбутніх психологів із урахуванням сучасних умов освітнього процесу (змішаний або дистанційний формат) та запитів суспільства (надання психологічної допомоги, турбота про ментальне здоров'я, просвітницька діяльність, робота з травмою, живе спілкування віч-на-віч та онлайн-консультування).

Оскільки спілкування є невід'ємною складовою професійної діяльності психолога в усіх її напрямках — психодіагностичному, корекційно-відновлювальному, розвивальному, консультативному, психоедукаційному, організаційному, — формування та розвиток культури професійного спілкування майбутнього психолога набуває особливої актуальності. Міжнародні та національні нормативні документи, зокрема APA Ethical Principles of Psychologists and Code of Conduct (остання редакція 2017 року) та Етичний кодекс Української Спілки Психотерапевтів (УСП) (остання редакція 2012 року), закріплюють фундаментальні засади взаємоповаги, професійної компетентності, відповідальності, що проявляються через норми конфіденційності, дотримання меж

професійної взаємодії, повагу до гідності особистості тощо. Ці етичні принципи реалізуються саме в контексті спілкування — як із клієнтами, так і з представниками професійної спільноти. Нещодавно прийнятий Закон України “Про систему охорони психічного здоров’я в Україні” (2025) також передбачає регулювання комунікативної взаємодії між фахівцем із психологічної допомоги та клієнтом задля забезпечення психічного благополуччя, підтримки розвитку та захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Питання культури спілкування привертає значну увагу дослідників у межах психології, соціології, етики та педагогіки. У сучасному науковому дискурсі культура спілкування розглядається як багатовимірне явище, що поєднує комунікативні, моральні, мовленнєві та соціокультурні компоненти. Теоретичні та методологічні засади дослідження культури спілкування висвітлені у роботах таких авторів, як Л. Руденко, В. Малахов, Л. Орбан-Лембрик, Т. Чмут тощо [23; 18; 19; 26]. У працях науковців культура спілкування трактується як система норм, цінностей, знань, установок і практичних навичок, які регулюють взаємодію між людьми та забезпечують її ефективність, гуманістичну спрямованість і відповідність соціальним очікуванням; дане поняття вивчається з позицій нормативної організації комунікації, етичного наповнення міжособистісних стосунків, культури мовлення, психологічної взаємодії та культурно-історичної обумовленості форм спілкування.

Формування культури професійного спілкування розглядається в дослідженнях О. Берестенко, В. Лівенцової, В. Кочиної [11; 17; 16] тощо, які зробили суттєвий внесок у теоретичне осмислення цього феномену. Культура професійного спілкування визначається дослідницями як системне утворення, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний, мовленнєвий, поведінковий та етичний аспекти. В

структурі культури професійного спілкування автори виділяють як внутрішні особистісні компоненти (цінності, установки, рефлексивні механізми), так і зовнішні операційно-дієві прояви (стилі взаємодії, мовні засоби, форми комунікації). Залежно від підходу, акценти зміщуються на культуру мовлення, культуру почуттів, комунікативну компетентність, суб’єкт-суб’єктну взаємодію, професійний етикет і такт тощо. Водночас в англomовному академічному просторі культура професійного спілкування здебільшого розглядається в контексті міжкультурної комунікації [3; **Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 9].

У науковій літературі питання культури професійного спілкування досліджується в різних професійних сферах. Так, В. Зайцева та Н. Яремчук розглядають культуру професійного спілкування як важливу професійну якість студента-філолога [15]; А. Птушка визначає особливості культури професійного спілкування фахівця-філолога у міжкультурному просторі [22]; В. Лівенцова досліджує це поняття у професійній діяльності менеджера невиробничої сфери [17]; А. Бичок — у майбутніх фахівців міжнародного бізнесу і менеджменту [12]; І. Гоголь — у фахівців із маркетингу [13]; Л. Грибова — у фахівців сфери обслуговування [14]; В. Кочина — у майбутніх фахівців залізничної галузі [16]; А. Благополучна та ін. — в індустрії гостинності [1], Н. Мордовцева та ін. визначають культуру спілкування як ключову професійну навичку фахівців в галузі педагогіки [5]; Д. Тьюї аналізує проблему культури спілкування медичної сестри з пацієнтом, в тому числі в умовах міжкультурної комунікації [10].

Водночас досліджень, присвячених культурі професійного спілкування психолога, існує небагато, що видається досить парадоксальним, враховуючи, що спілкування є системоутворюючим чинником у структурі професійної компетентності

психолога. Дослідники переважно розглядають проблему комунікації психолога з клієнтом в цілому, його комунікативну компетентність, комунікативні уміння, культуру мовленнєвого спілкування тощо (наприклад, дисертаційне дослідження Т. Ханецької [25]).

Наукова робота Т. Ямчук та М. Барчій, присвячена безпосередньо культурі професійного спілкування психологів [27], демонструє розмитість даного поняття, відсутність усталених поглядів на сутність, структуру та шляхи формування культури професійного спілкування психологів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри значну кількість наукових досліджень, присвячених культурі професійного спілкування в різних галузях, проблема її формування саме у здобувачів спеціальності “Психологія” залишається недостатньо розкритою. У більшості наукових праць акценти зміщено на загальні питання міжособистісного спілкування фахівця-психолога, формування й розвиток його комунікативної компетентності, мовленнєвої культури, етики професійної взаємодії тощо. Натомість комплексного підходу до аналізу культури професійного спілкування психолога як інтегративного професійного феномена, що формується впродовж здобуття освіти, у сучасному науковому просторі майже не спостерігається.

Відсутність сталої термінології, узгоджених підходів до визначення сутності та структури культури професійного спілкування психолога, чітких критеріїв оцінювання її рівня й механізмів формування у процесі навчання у закладі вищої освіти ускладнює системне вивчення цього феномена та практичне впровадження відповідних освітніх рішень. Недостатньо дослідженими залишаються питання внутрішнього ставлення здобувачів до культури професійного спілкування як до фахової цінності, рівня їхньої обізнаності щодо

особливостей професійної взаємодії в психологічній практиці та норм професійної етики.

Тож, існують потреби в: системному аналізі наукових підходів до поняття “культура професійного спілкування психолога”; конкретизації її змістовного наповнення в контексті фахової підготовки та з урахування сучасних викликів, зокрема, переходу спілкування в онлайн-середовище; емпіричному вивченні уявлень майбутніх психологів про зміст і значущість цього феномена в межах їх майбутньої професійної діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є здійснення комплексного аналізу наукових підходів до розуміння сутності понять “культура спілкування”, “культура професійного спілкування”, “культура професійного спілкування психолога”, визначення рівня теоретичної та практичної розробленості проблеми формування культури професійного спілкування здобувачів спеціальності “Психологія” в процесі фахової підготовки, а також виявлення особливостей сприйняття й оцінювання цього феномена майбутніми фахівцями на основі результатів пілотажного емпіричного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Специфіка роботи психолога полягає у постійній взаємодії з клієнтом або групою, тож вміння та навички спілкування, комунікативна та мовленнєва компетентність, культура професійного спілкування є одними з найважливіших елементів професіоналізму психолога.

Як зазначається у “Енциклопедії комунікації та інформації”, відносини між культурою та спілкуванням є складними та взаємопов’язаними: культура створюється через комунікацію, тобто спілкування є засобом взаємодії, за допомогою якого створюються і поширюються культурні характеристики та відбувається обмін ними. Спілкування формує культуру, а культура

формує спілкування. Культура створюється, формується, передається і вивчається через комунікацію. І навпаки, комунікаційні практики значною мірою створюються, формуються і передаються культурою [2].

Поняття “культура спілкування” є широким філософським поняттям, яке, як зазначає Н. Хамітов, “окреслює норми й принципи продуктивного спілкування та їх реалізацію у бутті особистості та суспільства”. Культура спілкування в усіх сферах відрізняється “світоглядною толерантністю”, що “означає здатність до неупередженого сприйняття цінностей та архетипів іншої культури [відзначимо, що іншої особистості також — В.П., Н.С.], спрямованість на діалог та взаємну актуалізацію” та потребує психологічних знань [24, с.315].

Детальний аналіз теоретичних підходів до поняття “культури спілкування” подає в своїй монографії Л. Руденко. Авторка зазначає, що “культуру спілкування визначає свідоме й розумне ставлення до використання всіх його сторін, функцій та видів у єдності”. На думку дослідниці, “сума набутих людиною знань, вмінь і навичок спілкуватися, які створені, прийняті та реалізуються в конкретному суспільстві на даному етапі його розвитку виражається в культурі спілкування” [23, с.32].

Руденко Л. наголошує, що культура спілкування формується на основі гуманістичних цінностей із урахуванням особистісних та соціальних особливостей співрозмовників; передбачає здатність розуміти іншу людину, співпереживати їй, брати відповідальність за власні слова й дії. У реальному спілкуванні вона проявляється через уважність, чуйність, тактовність, зосередженість на позитивних моментах. Тож, як зазначає авторка, відповідно до гуманістичного підходу “культура спілкування тлумачиться як система норм, принципів і правил спілкування, а також технології їх виконання, вироблені людським суспільством із метою оптимізації й

ефективності комунікативної взаємодії” [23, с.33]. Авторка вважає, що культура спілкування включає в себе культуру мовлення, і сама стає компонентом особистісної культури, причому “особистісний зміст культури спілкування забезпечується освіченістю й духовним багатством особистості, розвиненим мисленням, здатним усвідомлювати явища об’єктивного світу, має міцне етичне й емоційно-естетичне підґрунтя для застосування адекватних способів спілкування, сприяє виникненню взаємної довіри суб’єктів спілкування та їхньому взаємозбагаченню” [23, с.38].

Малахов В. наголошує, що культура людства в цілому може бути розглянута як “культура спілкування, оскільки за самою своєю сутністю культура є інтерсуб’єктивною”. Водночас, поняття “культура спілкування” розглядається і в більш вузькому значенні. В цьому випадку він зазначає, що “під культурою спілкування розуміють передусім наявні в суспільстві і в людському житті форми плекання спілкування як такого, форми його структурування й ціннісно-сміслові організації, а також їхню реалізацію безпосередню в стосунках між людьми” [18, с.178]. Малахов В., як фахівець в галузі етики, розглядає культуру спілкування в контексті моральних відносин [18, с.53]. Він наголошує, що “надзвичайно важливим елементом культури спілкування <...> є етика стосунків між індивідами, суспільством і локальними спільнотами, які це суспільство складають” [18, с.179].

Орбан-Лембрик Л. детально досліджує соціокультурні аспекти спілкування. Науковиця визначає культуру спілкування як “сукупність теоретичних знань та практичних вмінь і навичок взаємодії, етико-психологічних положень, принципів і норм, що мають загальний характер у конкретному суспільстві” [19, с.407]. На її думку, культура спілкування має історичний характер,

змінюючись із часом, водночас культура спілкування містить сталі елементи, такі як загальнолюдські цінності та культурну ментальність конкретного народу [19, с.405]. Як зазначає Л. Орбан-Лембрик, культуру спілкування складають наступні параметри: система комунікативних знань, комунікативна компетентність, комунікативна установка на спілкування, відповідність нормам літературної мови, етичні норми спілкування. Культура спілкування тісно пов'язана з культурою мовлення як “здатністю індивіда використовувати оптимальні для конкретної ситуації мовні засоби, етичні норми” [19, с. 406].

Чмут Т. та ін. підкреслюють таку важливу рису культури спілкування як нормативність. На думку дослідників, культуру спілкування формують такі складові: комунікативні установки, етичні норми взаємодії, що притаманні певному суспільству, психологічні чинники спілкування (закономірності та механізми сприйняття й розуміння партнера), вміння застосовувати ці знання на практиці у конкретних ситуаціях [26, с. 35–36].

Отже, культура спілкування є динамічним явищем, в якому поєднуються історична мінливість і сталі ціннісні орієнтири. Узагальнюючи різні наукові підходи, її можна визначити як систему норм, принципів, знань і навичок, що регулюють взаємодію між людьми та формуються в межах конкретного соціокультурного середовища. Культура спілкування ґрунтується на гуманістичних цінностях, поєднує етичні, психологічні та мовленнєві аспекти, сприяючи розумінню, взаємоповазі й ефективності комунікації.

Динамізм сучасного життя, зростання соціальної мобільності, швидкий розвиток інформаційних технологій та засобів комунікації значно розширюють кількість і різноманітність професійних контактів в усіх сферах. Це постійно породжує ситуації, коли фахівцеві потрібно оперативно зорієнтуватися, правильно обрати засоби комунікації, вибудувати

процес взаємодії, підібрати стиль поведінки, оцінити наміри співрозмовника, рівень його знань і навичок тощо. Тому в науковий обіг було введено поняття “культура професійного спілкування”, яке ми розглянули в нашій роботі [8].

Берестенко О. визначає культуру професійного спілкування як “цілісну систему, яка охоплює зовнішню культуру, культуру мовлення, культуру почуттів, культуру поведінки, етике” [11, с.6]; як “соціально значущий показник рівня знань, здібностей, здатність та вміння здійснювати свої взаємини з людьми, сприймати, розуміти, засвоювати зміст думок, почуттів, намагання розв'язування конкретних завдань у професійній діяльності”. Дослідниця зазначає, що високий рівень культури спілкування, наявність відповідних знань та дотримання певних правил комунікації є необхідною умовою становлення майбутнього фахівця [11, с.17]. На думку авторки, основними характеристиками культури професійного спілкування є позитивність, успішність, творча спрямованість, рефлексивність, суб'єкт-суб'єктні взаємини, активна взаємодія, цілеспрямованість, продуктивна співпраця, співтворчість, ефективність, результативність, комунікативність, комунікативна компетентність, професіоналізм, наявність індивідуального стилю спілкування, професійні етика й такт [11, с.18].

В англійській літературі поняття “культура спілкування” та “культура професійного спілкування” найчастіше використовуються або в контексті міжкультурної комунікації (Culture and Communication, Culture in Communication, Cultural communication, Multicultural communication) [3; **Ошибка! Источник ссылки не найден.**] або культури спілкування в професійному середовищі, на робочому місці (Communication culture in your workplace) [9].

Культура професійного спілкування, на думку науковців, є складним комплексним поняттям, яке має певну структуру. Так, О. Берестенко вважає, що

культура професійного спілкування представляє собою суму компонентів, а саме поєднання культури перцепції, культури рефлексії, культури комунікації та культури інтеракції [11, с.23–26].

Лівенцова В. в структурі культури професійного спілкування виділяє особистісну підструктуру, до якої входять мотиваційно-ціннісні настанови, професійні орієнтири, напрям спілкування та вибір методів взаємодії, а також поведінкову (або операційно-дієву) підструктуру, що включає перцептивний, комунікативний та інтерактивний складники відповідно до загальної структури спілкування [17].

Як зазначає В. Кочина, структура професійного спілкування містить наступні компоненти: індивідуально-особистісний, мотиваційно-вольовий, соціально-психологічний, індивідуально-комунікативний, мовний [16].

Проведений аналіз поняття дає підстави стверджувати, що “культура професійного спілкування” трактується науковцями як структурована система, що охоплює особистісні та поведінкові аспекти. В різних наукових підходах автори акцентують роль емоційно-ціннісних, комунікативних, мовленнєвих, етичних, рефлексивних, інтерактивних чинників у процесі професійної комунікації.

Звернімося до нечисленних досліджень, у яких поняття культури професійного спілкування розглядається в контексті професійної діяльності психолога та фахової підготовки майбутніх фахівців у цій сфері.

Ямчук Т. та Барчій М. аналізують поняття “культура професійного спілкування психолога”, “культура мовленнєвого спілкування психолога”, а також комунікативну компетентність психолога у професійному спілкуванні. Авторки дають наступне визначення поняття “культури професійного спілкування”: “це соціально значущий показник рівня знань, здібностей, здатність

та вміння здійснювати свої взаємини з людьми, сприймати, розуміти, засвоювати зміст думок, почуттів, намагань розв’язування конкретних завдань у професійній діяльності” [27, с.175]. Як вважають дослідниці, в структурі професійного спілкування психолога необхідно виділяти гностичний, конативний та емоційний компоненти; в структурі культури професійного спілкування психолога: професійні комунікативні знання, вміння формулювати професійні висловлювання та комунікативно-мовленнєві навички; в структурі культури мовленнєвого спілкування психолога: професійно важливі особистісні якості й уміння, такі як самоактуалізація, емпатійність, діалогічна спрямованість професійного спілкування, вміння встановлювати міжособистісні контакти з клієнтом [27, с.177–178].

Ханецька Т. вивчає психологічні особливості культури мовленнєвого спілкування практичного психолога, які забезпечують ефективність його професійної діяльності, а саме: комунікативна доцільність, створення сприятливого психологічного клімату, діалогічність, емпатійність, відповідність невербальних реакцій вербальним тощо [25].

Цікавий підхід до питання культури професійного спілкування психолога ми знаходимо у роботі Мунтяну В.-Б. Вона визначає, що спілкування є найважливішим кроком у налагодженні відносин із клієнтом. За визначенням авторки, культура професійного спілкування психолога передбачає “активний процес передачі, отримання та декодування інформації, за допомогою якого психолог — клієнт як партнери зі спілкування взаємодіють через обмін мовними та немовними повідомленнями” [7, с.24]. Дослідниця використовує поняття “терапевтичного спілкування”, основними компонентами якого є “існування каналу зв’язку між відправником і одержувачем, конфіденційність, безпека відносин, дотримання меж, саморозкриття,

досягнення, спостереження, активне слухання, прийняття, вміння спостерігати, декодування повідомлення, зворотній зв'язок з клієнтом” [7, с.26].

Окремого наукового осмислення потребує трансформація умов спілкування психолога з клієнтами та професійною спільнотою в контексті стрімкого розвитку цифрових технологій; на цю проблему вже зверталася увага в наших попередніх наукових розробках [20]. Виклики сучасності, зокрема пандемія COVID-19 та повномасштабна війна в Україні, суттєво змінюють характер комунікативної взаємодії фахівців-психологів, що безпосередньо впливає на культуру їхнього професійного спілкування.

Зазначимо, що тенденція до переходу від безпосереднього живого спілкування до комунікації за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій є глобальним явищем. Це питання активно досліджує Кілі Колмс, яка вивчає вплив соціальних мереж та інтернет-комунікації на культуру професійного спілкування психолога. На думку дослідниці, цифрова культура та соціальні медіа істотно трансформують психологічну практику. Залучення онлайн-платформ для професійної взаємодії, комунікації та популяризації послуг відкриває нові можливості, але водночас супроводжується низкою викликів. Зокрема, традиційні уявлення про конфіденційність, приватність і професійну дистанцію потребують перегляду, адже цифрові технології стирають межі між особистим і професійним простором. У цьому контексті етичний вимір культури професійного спілкування психолога в онлайн-середовищі набуває нових значень. Крім того, в умовах зростаючої інформаційної відкритості клієнти демонструють вищу автономність: активно шукають психоосвітні ресурси, беруть участь у групах підтримки, використовують цифрові інструменти самопомоги, розширюють обізнаність про доступні послуги й самостійно обирають фахівців. Така динаміка змінює структуру

терапевтичних взаємин і вимагає від психолога готовності до партнерської, взаємодієвої комунікації з поінформованим і цифрово компетентним клієнтом [4].

В рамках пілотажного дослідження нами було проведено анкетування здобувачів спеціальності “Психологія”, які навчаються в Національному технічному університеті “Харківський політехнічний інститут”. Всього в опитуванні взяли участь 53 респонденти, з них 50,9 % здобувачів учаться на освітньому рівні “бакалавр”, 39,6 % — на освітньому рівні “магістр”, 9,4 % — на освітньому рівні “доктор філософії”; вік респондентів коливався в межах від 18 до 45+ років.

Більшість респондентів (62,3 %) не мають досвіду практичної консультативної роботи, водночас значна кількість здобувачів (37,7 %) вже залучена до консультування. Серед тих, хто має відповідний досвід, 56 % зазначили, що їхній загальний стаж консультативної діяльності становить менше одного року, 28 % — від 1 до 3 років, 16 % — понад 3 роки.

На запитання щодо важливості культури професійного спілкування для психолога, 84,9 % респондентів відповіли, що вона є безумовно необхідною складовою фахової підготовки; 15,1 % відзначили її значущість, проте вважають, що є більш пріоритетні навички та вміння для психолога. Водночас лише 32,7 % учасників вказали, що формування культури професійного спілкування відбувається повноцінно та системно у межах навчання у ЗВО; 63,6 % зазначили, що ці аспекти опановуються частково, 3,6 % визнали, що взагалі не мають відповідної підготовки.

Щодо форм навчання, пов'язаного з культурою професійного спілкування (респонденти мали можливість вибору декількох опцій), більшість здобувачів (67,3 %) вказали, що здобували відповідні знання та навички фрагментарно і самостійно, через додаткові курси,

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

тренінги поза межами ЗВО; 36,4 % повідомили про опанування культури професійного спілкування під час навчання в університеті у межах таких освітніх компонентів як Основи психологічної допомоги, Експериментальна психологія, Психологічне консультування, Візуальна психодіагностика, Основи ораторського мистецтва, Професійна культура викладача, Педагогічна риторика тощо; 14,5 % вказали, що відчують брак відповідних знань та вмінь.

Майбутнім психологам було запропоновано оцінити свій рівень культури професійного спілкування в цілому та за окремими критеріями (культура перцепції, культура комунікації, культура інтеракції, культура рефлексії, етична культура спілкування) за шкалою від 1 до 5, де 1 — дуже низький, 2 — низький, 3 — достатній, 4 — високий, 5 — дуже високий рівні. Також здобувачі мали визначити власну здатність адаптувати комунікативні знання, вміння та навички, які становлять сутність культури професійного спілкування, до умов онлайн-взаємодії (відеозв'язок, чат тощо). Узагальнені результати подано на Рисунку 1.

Результати опитування засвідчують, що здобувачі загалом демонструють позитивне самосприйняття рівня сформованості окремих компонентів культури професійного спілкування. Найвищі показники спостерігаються в контексті етичної культури спілкування: 50,9 % респондентів оцінили її на дуже високому рівні, ще 36,4 % — на високому. Лише 1,8 % учасників відзначили дуже низький або низький рівень, що свідчить про обізнаність здобувачів щодо морально-етичної складової культури професійного спілкування психолога, розуміння та дотримання ними етичних норм і принципів (тактовність, повага, конфіденційність, уникнення маніпуляцій) у процесі комунікації.

Культура рефлексії як складова культури професійного спілкування

психолога також отримала переважно високі оцінки: 38,2 % визначили свій рівень як дуже високий, 40 % — високий, ще 18,2 % — достатній рівень; низький рівень діагностовано у 3,6 % респондентів; не зафіксовано показників дуже низького рівня. Такий результат свідчить про готовність і здатність більшості здобувачів до аналізу, осмислення та удосконалення власної комунікативної поведінки.

У сфері культури перцепції свій рівень здатності спостерігати, зчитувати та правильно інтерпретувати емоційний стан клієнта через вербальні та невербальні сигнали 16,4 % респондентів схарактеризували як дуже високий, 52,7 % — високий, 27,3 % — достатній. Лише 3,6 % здобувачів оцінили свій рівень перцепції як низький, дуже низький рівень не зафіксовано, що вказує на загальну впевненість здобувачів у власній здатності зчитувати емоційні сигнали співрозмовника.

За наступним параметром — культура інтеракції — 18,2 % здобувачів відзначили свій рівень як дуже високий, 49,1 % оцінюють його як високий, а 25,5 % як достатній. Натомість 7,3 % респондентів усвідомлюють, що їх рівень комунікативної взаємодії є низьким, а 1,8 % визначили його як дуже низький, що може свідчити про суттєві труднощі у вибудовуванні ефективної, рівноправної та емоційно безпечної взаємодії з клієнтом.

Схожу картину бачимо і за параметром культури комунікації (усне мовлення і взаєморозуміння). 18,2 % здобувачів вважають, що мають здатність точно, логічно та чутливо до контексту висловлювати свої думки під час професійного спілкування з клієнтом на дуже високому рівні, 43,6 % — на високому, 25,5 % — на достатньому. Водночас, значна частина респондентів усвідомлюють, що мають проблеми комунікативного характеру (10,9 % — показник низького, 1,8 % — показник дуже низького рівня за даним критерієм).

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ**

Рис. 1. Результати анкетування

Відповіді на запитання щодо культури вербальної та невербальної комунікації розподілилися наступним чином. Використання вербальних засобів спілкування (чіткість, логічність,

структурованість мовлення, добір слів, уміння формулювати запитання й коментарі, використання термінології, адаптація мовлення) у роботі з клієнтом: дуже високий рівень — 12,7 %, високий

рівень — 54,5 %, достатній рівень — 25,5 %, низький рівень — 7,3 % респондентів. Використання невербальних засобів (інтонація, темп мовлення, міміка, жести, поза, зоровий контакт) для підтримки контакту з клієнтом: дуже високий рівень — 21,8 %, високий рівень — 45,5 %, достатній рівень — 23,6 %, низький рівень — 7,3 %, дуже низький рівень — 1,8 % здобувачів. Тож тут ми спостерігаємо недостатню впевненість майбутніх психологів у володінні всім арсеналом засобів спілкування у встановленні контакту, рапорту з клієнтом, що потребує цілеспрямованої роботи з формування й розвитку даних компонентів культури професійного спілкування фахівців даної галузі.

У питанні встановлення довіри та підтримки клієнта при спілкуванні в дистанційному форматі 29,1 % здобувачів оцінили свої вміння як такі, що відповідають дуже високому рівню, 45,5 % — високому, 18,2 % — достатньому, 7,3 % респондентів зазначили низький рівень відповідних умінь, що є свідченням усвідомлення ускладнень у побудові ефективного контакту в онлайн-середовищі.

Схожий розподіл спостерігається і в оцінюванні здатності адаптувати комунікативні знання, вміння та навички до специфіки онлайн-взаємодії. Зокрема, 25,5 % респондентів переконані, що володіють такими навичками на дуже високому рівні, 47,3 % — на високому, 23,6 % — на достатньому, 3,6 % — на низькому рівні.

У контексті оцінювання загального рівня власної культури професійного спілкування майбутні психологи виявилися дещо менш оптимістичними (і, враховуючи відповіді на попередні питання, таке самооцінювання, на нашу думку, є більш реалістичним). Лише 9,1 % учасників опитування віднесли свій рівень до дуже високого, 47,3 % — до високого, 32,7 % — до достатнього, 10,9% визначили свій рівень як низький.

Результати пілотажного дослідження свідчать про загалом

позитивне самоусвідомлення здобувачами спеціальності “Психологія” власної культури професійного спілкування. Більшість респондентів демонструють впевненість у сформованості окремих її компонентів, зокрема етичної культури спілкування, культури рефлексії та перцепції, здатності підтримувати ефективну взаємодію в онлайн-форматі. Водночас у відповідях простежується усвідомлення певних труднощів, зокрема у володінні невербальними засобами спілкування, культурою комунікації, мовленнєвою точністю й адаптацією комунікативної поведінки до фахового контексту. Здобувачі виявляють зацікавленість у розвитку цієї складової професійної підготовки, проте значна частина з них наголошує на фрагментарності й недостатній системності відповідного навчання в межах освітньої програми, що потребує перегляду підходів до формування культури професійного спілкування майбутніх психологів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Аналіз наукових джерел дозволяє визначити культуру професійного спілкування майбутніх психологів як інтегроване утворення, яке охоплює систему знань про комунікативні та етичні норми та правила, володіння вербальними й невербальними засобами взаємодії, розвинену рефлексію, емоційну чутливість, а також здатність будувати професійно значущі відносини під час “живого” або онлайн-спілкування. Водночас, на теоретичному рівні спостерігається розмитість та фрагментарність підходів до розкриття змісту й структури цього феномена; недостатньо деталізується її специфіка саме в контексті психологічної діяльності.

Результати емпіричного дослідження засвідчили високий рівень самооцінки культури професійного спілкування серед майбутніх психологів. Водночас було виявлено, що більшість респондентів отримують відповідні знання не в межах фахової підготовки у ЗВО, а самостійно

(інформальна освіта) або шляхом відвідування позаакадемічних курсів і тренінгів (неформальна освіта). Така ситуація свідчить про відсутність цілісної, методично обґрунтованої системи формування культури професійного спілкування у межах формальної фахової освіти. У зв'язку з цим виникає підстава стверджувати, що висока самооцінка здобувачів є завищеною, оскільки не базується на об'єктивній оцінці власних знань, умінь і навичок, а радше відображає загальні уявлення або суб'єктивне враження. Це зумовлює необхідність подальших досліджень, орієнтованих на:

розроблення уніфікованих інструментів діагностики рівня культури професійного спілкування майбутніх психологів (тести, опитувальники, кейси, ситуаційне моделювання); створення системної моделі підготовки майбутніх психологів до професійної взаємодії шляхом формування культури професійного спілкування, та її інтеграцію в освітні програми ЗВО. Такий комплексний підхід дозволить не лише підвищити ефективність фахової підготовки психологів, а й забезпечити її відповідність сучасним вимогам до професійної комунікації у сфері психологічної допомоги.

Список літератури:

1. Blahopoluchna A., Kyryliuk I., Povorozniuk I., Liakhovska N., Lytvyn O. Culture of professional communication in the hospitality industry: its significance and influence. *Economies' Horizons*. 2022. № 2, P. 4–11. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(20\).2022.261844](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.261844).

2. Culture and Communication. *Encyclopedia of Communication and Information*. URL: <https://www.encyclopedia.com/media/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/culture-and-communication>.

3. Du Gay P., Hall S., Janes, L., Mackay H., Negus K. Doing Cultural Studies: The Story of the Sony Walkman. *Milton Keynes: Open University; Thousand Oaks, CA : Sage*, 1997.

4. Kolmes K. Social media in the future of professional psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2012, № 43. P. 606–612. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0028678>.

5. Brodowicz M. The Impact of Culture on Communication. 2024. URL: <https://aithor.com/essay-examples/the-impact-of-culture-on-communication>.

6. Mordovtseva N., Slobodian O., Hryhorieva I., Uzhchenko I., Tsalapova O., Makarenko I. Communication Culture as a Key Professional Skill. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2023, № 15. P. 55–71. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/15.3/753>.

7. Munteanu V. Communication Skills in Psychology. *New Trends in Psychology*, 2021, Vol. 3, № 2. P. 23–33.

8. Pedorenko V., Sereda N. Formation of a professional communication culture among future psychologists in higher education institutions as a scientific problem. *Creative interdisciplinary cooperation: proceedings ideas in education research and innovation*. 2024 P. 111–116.

9. Szkudlarek B., Osland J., Nardon L., Zander L. Communication and culture in international business — Moving the field forward. *Journal of World Business*. 2020. № 55. P. 101–126. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2020.101126>.

10. Tuohy D. Effective intercultural communication in nursing. *Nursing Standard*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.7748/ns.2019.e11244>

11. Берестенко О. Культура професійного спілкування. Луганськ : ДЗ “ЛНУ ім. Т. Шевченка”, 2013. 299 с.

12. Бичок А. Формування культури професійного спілкування майбутніх фахівців міжнародного бізнесу і менеджменту : дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. 290 с.

13. Гоголь І. Зміст і структура поняття “культура професійного спілкування фахівця з маркетингу”. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. 2018. Вип 62. С. 56–60.

14. Грибова Л. Формування культури професійного спілкування

фахівців сфери обслуговування в процесі підвищення кваліфікації. *Вчені записки ТНУ ім. В. Вернадського*. 2018. Т. 29, № 6. С. 23–27.

15. Зайцева В., Яремчук Н. Культура професійного спілкування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 42, т. 3. С. 121–123. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.3.27>.

16. Кочина В. Сутність і структура поняття “культура професійного спілкування” майбутніх фахівців залізничної галузі. *Вісник Національного університету оборони України*. 2014. № 4. С. 63–67.

17. Лівенцова В. Формування культури професійного спілкування у майбутніх менеджерів невиробничої сфери : дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль: держ. пед. ун-т, 2002. 212 с.

18. Малахов В. Етика : курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 2004. 384 с.

19. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія : підручник. Київ : Либідь, 2004. 576 с.

20. Педоренко В., Середа Н. Культура професійного спілкування психолога в епоху цифрових технологій. *Інноваційні освітні технології в системі неперервної освіти: від дошкільної освіти до освіти дорослих (вітчизняний і світовий досвід упровадження): Збірник наукових праць*. Київ : Український державний університет ім. М. Драгоманова, 2025. С. 215–221.

21. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги. *Gradus. Research Company*. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/mental-health-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/>.

22. Птушка А. Культура професійного спілкування фахівця-філолога з представниками англomовних країн. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 4. С. 157–168. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-157-168](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-157-168).

23. Руденко Л. Формування комунікативної культури майбутніх фахівців

сфери обслуговування у професійно-технічних навчальних закладах : монографія. Львів : Піраміда, 2015. 342 с.

24. Хамітов Н. Культура спілкування. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.

25. Ханецька Т. Психологічні особливості культури мовленнєвого спілкування в діяльності практичного психолога. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова*. 2005. Вип. 4. С. 131–136.

26. Чмут Т., Чайка Г. Етика ділового спілкування : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 230 с.

27. Ямчук Т., Барчій М. Культура професійного спілкування психологів. *Психологія: теорія і практика*. 2018. Вип. 2. С. 170–180.

References:

1. Blahopoluchna A., Kyryliuk I., Povorozniuk I., Liakhovska N., Lytvyn O. Culture of professional communication in the hospitality industry: its significance and influence. *Economies' Horizons*. 2022. No. 2, pp.4–11. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.2\(20\).2022.261844](https://doi.org/10.31499/2616-5236.2(20).2022.261844).

2. Culture and Communication. *Encyclopedia of Communication and Information*. Available at: <https://www.encyclopedia.com/media/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/culture-and-communication>.

3. Du Gay P., Hall S., Janes, L., Mackay H., Negus K. Doing Cultural Studies: The Story of the Sony Walkman. *Milton Keynes: Open University; Thousand Oaks, CA : Sage*, 1997.

4. Kolmes K. Social media in the future of professional psychology. *Professional Psychology: Research and Practice*. 2012, No. 43, pp.606–612. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0028678>.

5. Brodowicz M. The Impact of Culture on Communication. 2024. Available at: <https://aithor.com/essay-examples/the-impact-of-culture-on-communication>.

6. Mordovtseva N., Slobodian O., Hryhorieva I., Uzhchenko I., Tsalapova O.

- Makarenko I. Communication Culture as a Key Professional Skill. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2023, No. 15. pp. 55–71. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/15.3/753>.
7. Munteanu V. Communication Skills in Psychology. *New Trends in Psychology*, 2021, Vol. 3, No. 2. pp. 23–33.
8. Pedorenko V., Sereda N. Formation of a professional communication culture among future psychologists in higher education institutions as a scientific problem. *Creative interdisciplinary cooperation: proceedings ideas in education research and innovation*. 2024 pp. 111–116.
9. Szkudlarek B., Osland J., Nardon L. Zander L. Communication and culture in international business — Moving the field forward. *Journal of World Business*. 2020. No. 55. pp. 101–126. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jwb.2020.101126>.
10. Tuohy D. Effective intercultural communication in nursing. *Nursing Standard*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.7748/ns.2019.e11244>.
11. Berestenko O. Kultura profesiinoho spilkuвання [Kulture of professional communication]. Luhansk : DZ “LNU im. T. Shevchenka”, 2013. 299 p.
12. Bychok A. Formuvannia kultury profesiinoho spilkuвання maibutnikh fakhivtsiv mizhnarodnoho biznesu i menedzhmentu. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2010. 290 p.
13. Hohol I. Zmist i struktura poniattia “kultura profesiinoho spilkuвання fakhivtsia z marketynhu” [Content and structure of the concept of ‘culture of professional communication of a marketing specialist]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova*. 2018. Iss. 62. pp. 56–60.
14. Hrybova L. Formuvannia kultury profesiinoho spilkuвання fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia v protsesi pidvyshchennia kvalifikatsii [Formation of the culture of professional communication of service sector specialists in the process of advanced training]. *Vcheni zapysky TNU im. V. Vernadskoho*. 2018. Vol. 29, No. 6. pp. 23–27.
15. Zaitseva V., Yaremchuk N. Kultura profesiinoho spilkuвання [Culture of professional communication]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. 2019. No. 42, Vol. 3. pp. 121–123. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.42.3.27>.
16. Kochyna V. Sutnist i struktura poniattia “kultura profesiinoho spilkuвання” maibutnikh fakhivtsiv zaliznychnoi haluzi [The essence and structure of the concept of ‘culture of professional communication’ for future railway specialists]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*. 2014. No. 4. pp. 63–67.
17. Liventsova V. Formuvannia kultury profesiinoho spilkuвання u maibutnikh menedzheriv nevyrobnychoi sfery [Forming a culture of professional communication in future managers of the non-production sector]. Dys. kand. ped. nauk: 13.00.04. Ternopil: derzh. ped. un-t, 2002. 212 p.
18. Malakhov V. Etyka [Ethics]. Kurs lektsii :navch. posibnyk. Kyiv : Lybid, 2004. 384 p.
19. Orban-Lembryk L. Sotsialna psykholohiia [Sotsialna psykholohiia]. Pidruchnyk Kyiv : Lybid, 2004. 576 p.
20. Pedorenko V., Sereda N. Kultura profesiinoho spilkuвання psykholoha v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohii. *Innovatsiini osvichni tekhnolohii v systemi neperervnoi osvity: vid doshkilnoi osvity do osvity doroslykh (vitchyzniani i svitovyi dosvid uprovezhennia): Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv : Ukrainyskyi derzhavnyi universytet im. M. Drahomanova, 2025. pp. 215–221.
21. Psykhichne zdorov`ia ta stavlennia ukraintsiv do psykholohichnoi dopomohy [Mental health and attitudes of Ukrainians towards psychological assistance]. *Gradus. Research Company*. Available at: <https://gradus.app/uk/open-reports/mental-health-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/>.
22. Ptushka A. Kultura profesiinoho spilkuвання fakhivtsia-filoloha z

predstavnykamy anhlomovnykh krain [Culture of professional communication between a philologist and representatives of English-speaking countries]. *Visnyk nauky ta osvity*. 2023. No. 4. pp. 157–168. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-157-168](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-157-168).

23. Rudenko L. Formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnikh fakhivtsiv sfery obsluhovuvannia u profesiino-tehnicnykh navchalnykh zakladakh [Formation of the communication culture of future service professionals in vocational educational institutions]. Monohrafiia. Lviv : Piramida, 2015. 342 p.

24. Khamitov N. Kultura spilkuvannia [Culture of communication]. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*. Kyiv : Instytut

filosofii im. H. Skovorody NAN Ukrainy; Abrys, 2002. 742 p.

25. Khanetska T. Psykholohichni osoblyvosti kultury movlennievoho spilkuvannia v diialnosti praktychnoho psykholoha [Psychological Features of the Culture of Speech Communication in the Activity of a Practical Psychologist]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. Drahomanova*. 2005. Iss. 4. pp. 131–136.

26. Chmut T., Chaika H. Etyka dilovoho spilkuvannia [Ethics of business communication]. Navch. posib. Kyiv : Znannia, 2007. 230 p.

27. Yamchuk T., Barchii M. Kultura profesiinoho spilkuvannia psykholohiv [Culture of professional communication of psychologists]. *Psykholohiia: teoriia i praktyka*. 2018. Iss. 2. pp 170–180.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2025